

KRAJKÓ ANDRÁS:

A NYUGAT KRITIKÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI 1919 UTÁN

A kritika elleni panasz bizonyára oly régi, mint az irodalom, ezért önmagukban természetesnek tűnhetnének 1919 után is, az ilyen berzenkedések: „ma az irodalomkritika tetszhalott” (1) „a kritika teljesen lezüllött” (Gondolat) „a kritika kritikájára van szükség” (2). Azonban ekkor ezek a panaszok nem szórványosan, múló bosszúságok kitöréseként hangzanak el, hanem idült problémaként szüntelenül visszatérnek: kortünetként jelentkeznek és olyan mélyebb összefüggésekre utaló valóságos gondokat vetnek fel, amelyek egyértelműen jelzik a kritika válságos helyzetét. Nap, mint nap olvashatók az ilyen megállapítások: „Elektromos feszültséggel teit napjainkban, amikor az élet minden jelensége eltorzult formákat mutat, az irodalmi kritika is csupán karikatúrája a művészeti igazságok keresésének... az elfogultságok, a megkötöttségek egész sora nemcsak hogy elzüllesztette az irodalmi kritikát nálunk, hanem azt meg is ölte, hosszú időre lehetetlenné tette”. (3). „Nincs komoly kritika, hanem csak otromba támadások és még otrombább pajtáskodások. Új orgánumok — folyóiratok és napilapok — százával fedezik fel a gyenge dilettánsokat, mert a dilettáns mindig alkalmasabb eszköz az irodalmiatlan célok szolgálatára, mint a tehetséges író” (4). A kritikában az elviség, az objektív műre figyelő értékelések helyett általánosan meghonosodott a „ma neked, holnap nekem” jól megfontolt szempontja. Ettől vezérelve a „kéz kezét mos” elve alapján mutatták remekműveknek a „belső munkatársak” természetesen „gutgesinnt”-ek jelentéktelen műveit. Az igazi irodalom pedig alig kapott méltató kritikát. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a kritika ezekben az években elvesztette a hitelét.

Égészségtelen, torz állapot volt ez. Nem véletlen, hogy elsősorban az írók érezték tarthatatlannak és túl a szokásos berzenkedéseken jogos türelmetlenséggel vetették fel a kritika hibáit. Kosztolányi a tőle szokatlan hévvel és indulattal írja: „A magyar könyv meghalt. Nem is természetes halállal múlt ki, nem senyvedt el végelgyengülésben, hanem megölték, legyilkolták, elemésztették. Megölte a kritikai szabadság teljes hiánya.” Ugyanebben az írásában gondolatait így viszi tovább: „A mai „bírálatok” nagyjából kétfélék: vagy magasztaló ömlengések, melyek úgy találók Péterre, mint Pálra, általános dicséretet, émelgő elmefuttatások, házireklámok, egy-egy magánügy kihegyezésével, vagy pedig az ellenkezői ezeknek, mérges főrmédvények, taglózások, ledorongolások... ezek a sebbel-lobbal odavetett parancsra készült „tíz meleg sorok”, ezek a vitriolos „bunkók” juttatják ebek harmincadjára az irodalmunkat. Füllajtár és pecér feladatot hajt végre, melyet más, vagy maga tűzött eléje... Hol a bírálat, melynek indítója az igazság, sugalmazója a lelkiismeret?” (5)

¹ Voinovich Géza: Írók és irodalom. Magyar Múzs. 1920.

² Kállai Miklós: A kritika kritikája. Auróra, 1923. 2. sz.

³ Nagy Lajos: Író, könyv, olvasó. 691.

⁴ Nagy Lajos: Idegen regények garmadáí. Nyugat, 1925. szept. 1.

⁵ Kosztolányi Dezső: A magyar könyv pusztulása. Nyugat, 1925. okt. 1. 68. 1.

A kritika válságát és torzulását a fentieknél aligha lehetne tömörebben és kifejezőbben megfogalmazni. Ám ezt a helyzetet még szembetűnőbbé tette az a tény, hogy megnőtt a kritika feladata. Hiszen ezekben az években — az irodalom szétzilált állapota, önismeret hiányában a tájékozódás elvesztése: az eltévelyedések, és útkeresések, az ars poeticák újrafogalmazása, új irányzatok keletkezése, mindemeltt a dilettantizmus és a „handa-banda” irodalom feltörése, az értékkülönbségek elmosódása és nem utolsó sorban az olvasók magukra hagyatottsága miatt ideológiai-lag megalapozott, esztétikailag felkészült, elemző és iránytmutató, az irodalomért felelősséget érző, értő, segítő és ítélő kritikára nagyobb szükség volt, mint valaha. A fentebbi idézetek egybehangzón azt tanúsítják, hogy a huszas évek elején ezeknek a követelményeknek nem felelt meg a kritika. Mi volt ennek az oka?

Az adott esetben is kézenfekvő lehetne kritikánknak már hagyományossá vált elmaradottságára hivatkozni. Mert valóban igaz, hogy néhány kivételes helyzettől, epizódtól eltekintve kritikánk nem tudta kellően tisztázni az értékfogalmakat, megnyugtatóan és maradandóan kijelölni az írásművek és írók helyét, ezért is alig tudott aktív összekötő kapocs lenni irodalom és közönség, közönség és irodalom között. Ebből az állapotából igazán legnagyobb irodalmi mozgalmaink sem lendítették ki — ez vonatkozik a Nyugatra is — ezért az irodalom mögött a második vonalba szorult, kísérő jelenség maradt és nem tudott felnőni sem feladatához, sem az irodalomhoz. Azonban mindez nemcsak a kritika mulasztása volt: elmaradottsága összefügg filozófiánk, esztétikai- és irodalomtudományunk gyengeségével. Hiszen a kritika kénytelen ezek eredményeire építeni, de képtelen a mulasztásait pótolni. Nyilvánvaló, hogy ez az „örökség” éreztette hatását a huszas évek elején is. Azonban ekkor a kritika különleges mélypontra zuhant és ezt már nem lehet csak általános elmaradottságával megmagyarázni.

A kritika igazán sohasem függetlenebbé attól a történelmi helyzettől, társadalmi viszonytól, szellemi közegetől, amelyben ténykedését kifejti, ezért természetes, hogy a társadalom tudatszférait alakító tényezők a kritikára is meghatározóan hatnak. Különösen így volt ez 1919 után, amikor az élet minden területén hatványozottan jelentkeztek a negatív jelenségek. A szellemi élet mélyreható válsága: a forradalmak bukása és az ellenforradalom győzelme nyomán elhatalmasodó eszmei zűrzavar, cél és perspektíva vesztések, az élet kilátástalansága, az ellenforradalom brutalitása, a gondolat elfojtása, az üldözések, számonkérések, gyanakvó, bosszútól fűtött légkör és terrorhadjáratok a kritikát is elkerülhetetlenül mélypontra sodorták. Ilyen körülmények között szinte lehetetlenné vált a gondolat szabad cseréje, az irodalomért felelősséget érző, a műre figyelő, az értékeket objektíve ítélő kritikai tevékenység.

A kritika ekkori válsága nem önmagában levő elszigetelt jelenség, hanem szerves része volt a szellemi élet és ezen belül az irodalom válságának. Már ezért sem lehet, mint ahogy többen felvetették, az irodalom rendellenességeit csak a kritika mulasztásával indokolni. De nem lehet azért sem, mert a kritika mindenkor része az irodalomnak és rá is ugyanazok a törvényszerűségek hatnak. 1919 után a kritikánkra is elvi, esztétikai elbizonytalanodás, úttévesztés, szétszóródás és amorf-állapot a jellemző. Nincs egység se jobboldalon se baloldalon. A kritika is elemeire hullt, mint az irodalom és a részekből ugyanolyan divergáló, bizonytalan útra tévedt irányzatok keletkeztek, mint az irodalomban. Lényegében minden irodalmi kísérletnek, továbbélő vagy alakuló csoportosulásnak meg volt a kritikai megfelelője, melynek a célok, esztétikai felfogás, ízlés, igény, hangvétel és minőség tekintetében messze eltértek egymástól.

A különböző kritikai törekvések között, kétségtelen hangadó szerepe a hiva-

talos állásponthoz igazodó, az ellenforradalom eszmei, politikai céljait szolgáló irányzatoknak volt. Ezek minden fórumon szabad utat kaptak. Esztétikai kategóriáik normákká rangosodtak, ítéleteik megfellebezhetetlen törvényekké emelkedtek. Tevékenységük lényegében nem is kritika volt, hanem az ellenforradalom akaratának érvényesítése: a hatalom véleménynyilvánítása. Meg sem kísérlik az irodalmi értékek elemzését. Állásfoglalásaikat kizárólag a reakciós eszmék, keresztény és nemzeti jelszavak alakítják és közvetlenül az aktuálpolitika sugallja. Ítéleteikben csak két lehetőség van: politikailag hasznos vagy káros. Eszerint dicsérnek vagy elítélnék; kegyeket osztanak, vagy ledorongolnak. Az utóbbi esetekben kedvenc megnyilvánulási formájuk volt a csípős és gúnyos hangú glossza, méginkább a kíméletlen pamflet, melyekkel értékelni alig, de ítélezni s kegyetlenül kikészíteni annál biztosabban lehetett. Jellemző: szókészletük feltűnően vérszegénnyé vált. Állandó formulákkal és terminológiákkal éltek, melyek a napi gyakorlatban úgy megfakultak és elkoptak, hogy végül már semmit sem jelentettek.

Irodalmi kérdésekben leggyakrabban és leghangosabban ezek az irányzatok hallatták a hangjukat. Azonban mellettük és velük polemizálva voltak más tendenciák is, melyek igaz szerényebb keretek között és hangtompítva szólhattak, de így is jelezték, hogy a hivatalos állásponttal szemben az irodalomért aggódó ellenzék van.

Az ellenzéki kritika sokféle árnyalatából és tendenciáiból ez időben idehaza legmarkánsabban, leginkább tisztázott célokkal és elvekkel a Nyugat kritikái ténykedése emelkedett ki. A különböző csoportokhoz viszonyítva-veszteségei ellenére-kétségtelen a Nyugat volt a legkedvezőbb helyzetben. A korábbi törzsgárdáját lényegében megtartotta, sőt tehetséges fiatalokkal ki is egészítette és viharban edzett tradíciókra támaszkodhatott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy 1919 után a Nyugat kritikája töretlenül fejlődhetett tovább és a mozgalom újjászerveződésétől kezdve azonnal megtalálta volna régi hangját. Az eszmei zűrzavar és politikai feszültség hatott rá is. És bizony az első lépéseit nagyon tétován tette. De nem voltak kicsinyek azok a feladatok sem, amelyeket az új helyzet halaszthatatlanul állított eléje. Nem kevesebbről volt szó, mint megőrizni, átmenteni a mozgalom szép hagyományait, az ellenforradalom viszonyai között megteremteni működésének feltételeit s kimunkálni a jövő útjait. Mindez természetesen nemcsak a kritika feladata, hanem a szépirodalomé is, mely a kritikával együtt küzdheti ki helyét és rangját.

A Nyugat kritikájáról is el lehet mondani azt, amit általában a kritikáról: az irodalom teremt, a kritika elemez, mérlegel, összegez és következtet. Ezek a funkciók egységben jelentkeznek, mégis vannak helyzetek, amikor egyik vagy másik előtérbe kerül és elsődlegessé válik. Ilyen helyzet volt a Nyugat újraindítása is. A megváltozott viszonyok, új követelmények és feladatok arra készítették a mozgalom kritikussait s tegyük hozzá az íróit is, hogy saját pályájuk felmérése s összegezése mellett, tegyék mérlegre a Nyugat eddigi munkásságát is. Ehhez a munkához több, mint egy évtizedes múlt, nem szólva itt az előzményekről, elégséges távlatot adott. Azonban nem is a távlat volt itt a döntő, hanem az, hogy az ellenforradalom viszonyai között, nem lehetett a régi utakon változatlanul továbbmenni. Ebből következik, hogy a Nyugat kritikussai nemcsak összegezésre, hanem bizonyos aspektusból szelektálásra kényszerültek: a megtett utat jelen helyzetükből s a jövő perspektívájából kellett megítélni. A Nyugat kritikussait erre a munkára az újrakezdés belső parancsa mellett külső tényezők is sarkallták. A hivatalos kritika állandósult támadásaival szemben meg kellett már mutatni mozgalmuk valódi helyzetét és szerepét. Így a múlt felmérése egyszerre szolgálta a támadó védekezést, s az önmaguk helyének s a lehetséges jövő útjainak kijelölését.

Bonyolult és nehéz feladat volt ez: egyszerre kellett hű lenni a múlthoz s némely vonatkozásban elvetni a múltat. Köztudomású a Nyugat progresszív mozgalmán belül két fő tendencia volt: az egyik, a liberális társadalmi problémáktól óvakodó, elsősorban kultúrforradalomért küzdő; a másik a kulturális társadalmi haladást a demokratikus forradalommal összekapcsoló irány. Mind a kettő szembefordult a félféudális kapitalista úri Magyarország anakronisztikus, embertelen, sivár világával, de az első tiltakozásul főleg a szépség kultuszát, az öncélú irodalmat emelte magasra; a másik, lázad, s a forradalom útját járja. Élesen nem mindig vált el ez a két tendencia, gyakran összefonódott, de mégis két külön irány volt ez, mely egymással is polemizált.

Az ellenforradalom győzelme után problematikussá vált az egész Nyugat: újrainduláskor rengeteg akadályt kellett leküzdenie. Arról pedig szó sem lehetett, hogy a forradalmi szárnyat legalizálják: a mozgalom csak hangtompítva, korlátozottan működhetett és a radikális múlttól meg kellett feledkeznie. A két tendenciából tehát az egyiket a forradalmat fel kellett adnia. De a másik sem élhetett zavartalanul tovább. Esztétikai és irodalmi elveit, főleg céljait, revidiálni, újrafogalmazni kényszerült. Hangsúlyozzuk, hogy mindezt az ellenforradalmi viszonyok tették szükségessé. Azonban itt többről is szó van: a Tanácsköztársaság bukása után válságba került a Nyugat-mozgalom. Ady Endre, Kaffka Margit halálával, a forradalmár írók emigrációjával, a Nyugatot szinte pótolhatatlan vesztesség érte: a megmaradt írói pedig képtelenek voltak változatlan elszánással egymás mellé állni. Babits, Magyar költő 1919-ben című írását fogalmazza, Osváth Ernő csak fanyalogva közli, Kosztolányi az Új Nemzedék Pardon rovatát szerkeszti, Schöpflin a fajvédő Szózat munkatársa lesz, Móricz Zsigmond, nem egészen függetlenül az új viszonyoktól falutól várja a nemzeti újjászületést. Fenyő Miksa az elhibázott forradalmakról cikkez és a radikalizmussal szemben, a liberalizmust veszi védelmébe. Ahány jelentős képviselője volt a Nyugatnak, annyi elképzelés, tendencia-lehetősége kavardott a mozgalomban. Mégis egymáshoz tartoztak: kötötte őket a múlt s jelenük. Mindamellett közös vonásuk is volt: különböző kísérletek ellenére sem tudtak beilleszkedni a kurzusba; demokratizmusuk, humanitásuk szembefordította őket ezzel az embertelen rendszerrel; de igazán, a korábban megkezdett úton sem tudtak tovább menni, mert főleg a bukott forradalmak következtében, a radikális programokból és a társadalmi harcokból kiábrándultak; célt, perspektívát veszítettek: jelenüknél csak a jövőt érezték bizonytalanabbnak. Igazán ez teszi érthetővé a Nyugat helyzetét: a kurzus lehetlenné tette a múlt változatlan folytatását, a mozgalom tagjai pedig képtelenek voltak továbbmenni a megkezdett úton.

Ilyen viszonyok között kellett a Nyugat múltját méilegre tenni. Ennek jegyében több írás is született. Közülük most csak Schöpflin Aladár két tanulmányát: Konzervatív kritika, fejlődő irodalom és A magyar irodalom a huszadik században címűeket emelem ki. Az első polemikus írás: Horváth Jánossal vitázik, aki Aranytól Adyig című munkájában a modern irodalmi törekvéseket éretlen, elsiertet, a magyarságtól idegen, periférikus jelenségeknek tüntette fel. A másik írás Gorkij kérésére készült és a huszadik századi magyar irodalom tömör, átfogó képét igyekszik megrajzolni. Mindkét tanulmányban elkerülhetetlenül felvetődött a Nyugat múltja, szerepe és jelentősége és ezzel kapcsolatban Schöpflin mindkét írásában azonos következtetésekre jut: elsőként jelöli ki a mozgalom valóságos helyét. Különösen a második tanulmányában, történelmi, társadalmi okokkal az irodalom fejlődésének törvényeivel meggyőzően bizonyítja, hogy Arany János öregkori lírájától kiindulva egyre erőteljesebben kezdett a líra és a próza megújodni, s ez a folyamat szükségszerűen ve-

zetett a Nyugathoz, mely így nemcsak szervesen kapcsolódott a múlthoz, a hagyományokhoz, hanem a nemzeti irodalom fő sodrását jelentette. Ezért a Nyugat nem lehetett ellentéte a nemzeti irodalomnak, mint ahogy ezt a konzervatív kritika lépten-nyomon állította. Ellenkezőleg, azonos vele: hiszen lényegében nem volt más, mint a megváltozott helyzetnek és igényeknek megfelelő, új nemzeti, társadalmi, kulturális törekvéseket kifejező, megújított nemzeti irodalom, modern tartalommal és új formában való jelentkezése.

Nem volt ez teljesen új gondolat; a Nyugat munkatársai, különösen Ady előbb fogalmazták meg, de túl az ötleten, történelmi áttekintéssel, irodalmi anyaggal dokumentálva folyamatokba állított rendszerré építve most először jelentkezett. S tegyük hozzá nem kis aktualitással: tudatosító szerepe volt és nagyon hasznosnak mutatkozott a Nyugat elleni támadások elhárításában s méginkább a mozgalom perspektívájának tisztázásában.

Azonban Schöpflin ezekben az írásaiban nemcsak a Nyugat helyét jelöli ki, hanem kísérletet tesz a mozgalom jellegének, irodalompolitikai elveinek meghatározására is. Szerinte a Nyugat programja a programtalanság volt. Ezt személyes vallomással is bizonyítja: „Én legalább, aki érett férfikorban, harmincadik évemen túl, már kiforrott világnézettel kerültem csaknem közvetlenül megindulása után összeköttetésbe a Nyugattal, sohasem vettem észre, hogy bármiféle nézetemet módosította vagy színezte volna ez az összeköttetés. És nem vettem észre semmi ilyesfélért többi társaimon sem. Valamennyien írtuk azt, amit lelkiismeretünk sugallt és írtuk úgy, hogy tehetségünk mértéke engedte, igyekeztünk becsületes és önmagunkhoz hű íróemberek módjára dolgozni. A Nyugat nem is kívánt tőlünk egyebet, szerkesztői cenzúrája soha nem terjeszkedett túl az irodalmi minőség követelményén, tisztelte írói szabadságunkat... Nyugat volt egyetlen szigete az irodalmi szabadságnak a magyar irodalomban, ahol békésen találkoztak a legkülönbözőbb életfelfogású, stílusú s törekvésű emberek. A Nyugat nem volt soha irodalmi iskola, sem egységes irány, amely valamely közös program elérésére szövetkezett volna. Éppen szerkesztési elvénel, az írói szabadság tiszteleténél fogva otthont adott mindenkinek, akit tehetségnek ismert fel vagy vélt felismerni, program, irodalmi elv ízlésbeli elérendő cél mindenemű korlátja nélkül.” (6)

Valóban igaz, a Nyugatnak nem volt külön rendszerbe szedett, tételekben kifejtett programja. Azonban a gyakorlat mégis kialakított ilyesfélért. S ha ez nem is biztosított minden esetben zárt keretet, a véleményeket szigorúan egy mederbe terelő elveket, mégis túl az ízlésbeli rokonságon, határozottan egyirányú tendenciákat szabott. Igaz, ezek a célok gyakran divergáltak egymással és bennük ellentétes pólusok látszódnak kikristályosodni: egyfelől az irodalom „autonomiájának” politikától mentes, szabad művészet, l'art pour l'art elve, másfelől a társadalmi haladás tudatos szolgálata. Az elsőt talán Ignotus szavaival lehetne legtalálékosabban jellemezni: „A művészetnek csak egy törvénye van: csinálj amit akarsz, ha meg tudod csinálni. Ezért vissza kell utasítani a politika minden követelését, a nemzeti követelést is. Az író legyen író és ne törődjék egyébbel, mint ahogy azt írja, ami kikívánczik belőle, úgy ahogy ő tudja.” (7) A második jellemzésére Ady szavai kíváncsnak: Az új irodalom „...előfutárja Magyarországnak megkészt, de most már nem sokáig halasztható szociális átalakulásának” (8) Másutt esztéta-barátaival is vitatkozva írja: „a vers leginkább az erőm, verssel üvöltök bele a politika kakofóniájába. Az effajta résztvevést

⁶ Schöpflin A.: Konzervatív kritika fejlődő irodalom. Nyugat, 1921. ápr. 16. 573. l.

⁷ Idézi: Komlós Aladár: Kortárs. 1965. 1. sz. 129. l.

⁸ Ady: Ifjú szívekben élek. 294. l.

a mai politikai harcaiban legjobb erőkkel s mindig a fölszabadulni vágyók mellett, olyan nobilis, de muszájadónak tartom, mint a milliomosok jótékonyágát.”⁹)

Világosan eltérő két különböző felfogás ez az irodalomról, de olyanok voltak a viszonyok, hogy megférhettek egymás mellett, sőt kisebb átmeneti zavaró tényezőktől eltekintve egységet képezhettek. Mindemellett összefüggés is van közöttük. Ignotus a politikamentes irodalmat követeli, de ennek éle elsősorban a félfeudális Magyarország reakciós, konzervatív politikája ellen irányul, s ennyiben támogatja és erősíti Ady más indítékú és tendenciájú, de ugyanezen erők ellen folytatott harcát. A Nyugat mozgalom egységét az eltérő törekvések ellenére is tulajdonképpen ez biztosította.

Schöpflin fentebb idézett Nyugat értékeléséből viszont — valahogy, éppen ez a kettős tendencia sikkad el. A hangsúlyt Ignotus koncepciójára helyezi s ezt általánosítja. Erre enged következtetni ez a gondolatmenete is: „jaj annak az irodalomnak, vagy irodalmi iskolának, amely a politika fennhatósága alá kerül, mert a politikusoknak soha sincsen érzékük a művészi élet és alkotás autonómiája iránt az irodalomban, sőt a többi művészetekben és a tudományban is csak a nekik készséges propagandaszervet keresik”¹⁰)

Nem kétséges, hogy ezekben a sorokban elsősorban a kurzus politikai igényeit utasítja el, de az is tény, hogy túl ezen, minden politikai törekvést ellenez, azt is, amely korábban szerves része volt a Nyugat-mozgalomnak. Látszólag teljesen meg egyezik ez az álláspont Ignotus régebbi esztétikai, irodalompolitikai nézeteivel, de minőségileg mégis más; az új történelmi helyzetben az irodalom autonómiájának elve egyszerre fejezi ki a kurzus elleni tiltakozást, a csalódottságot, 1919 utáni kiábrándultságot s a Nyugat-mozgalom megtorpanását, a csendes és rejtett önrevízióval. Ha nem is nagyon látványosan, de mégis kitűnik ez a tanulmány Ady portréjából is. Schöpflin a kortársak hasonló törekvései között talán a legteljesebb Ady képet rajzolja. Bátran elutasítja a hivatalos Ady ellenes álláspontot, fellép a költő faji alapon történő kisajátítása s más torzítások ellen: Adyt egyértelműen a nemzeti irodalom, a Nyugat-mozgalom reprezentáns költőjének vallja; ugyanakkor menti és magyarázza a költő politikai „tévedéseit” és életművén belül, a közéleti s forradalmi lírájáról, alig észrevehetően, áttolja a hangsúlyt költészetének általános értékeire. Nyilvánvaló: Ady-képnek ez a finom, történelmi helyzetből érthető, de mégis méltatlan átfestése összefügg a Nyugat önrevíziójával.

Az újjászervezett Nyugat kritikusaik két tényező készítette erre az önrevízióra. Az egyik az ellenforradalom valósága, mely még a polgári forradalom örökségének vállalását sem tűrte meg: másik az 1919 után bekövetkezett megrendítő kiábrándulás s csalódottság. Olyan helyzet jött létre, melyben a teljes múltat, annak minden progresszív törekvését változatlanul nem lehetett, de nem is akarták tovább folytatni. Különben is Ady halálával a Nyugat központi alakja Babits lett, s ezzel természetesen költői törekvései, esztétikai és irodalomra vonatkozó elvei irányadóvá emelkedtek és anélkül, hogy ezek szigorú normatívákká váltak volna, mégis meghatározói lettek az új Nyugat kritikái elveinek is. Talán nem szerencsés, hogy ezt az irányzatot csak Babits nevével fémjelezzük: hiszen Ignotus előbb s elméletileg megalapozottabban írt erről, s mellette ha némi árnyalati eltéréssel is, de oly jelentős egyéniségek, mint Schöpflin, Kosztolányi, Osváth is magukénak vallották: azonban a megváltozott viszonyok között a Nyugat újraindítása után, ezt az irányzatot legteljesebben mégis csak Babits képviselte. Mindamellett; véglegesen kialakultnak sem volt mond-

⁹ Uo. 278. l.

¹⁰ Schöpflin A.: Konzervatív kritika fejlődő irodalom. Nyugat, 1921. ápr. 16. 566. l.

ható. Az ellenforradalom viszonyai között már nem volt elégséges régi értelemben beszélni az irodalom autonómiájáról, tiszta irodalomról, l'art pour l'art-ról: ezeket a fogalmakat az új helyzetnek megfelelően új tartalommal kellett megtölteni. Ez a tevékenység lényegében egyet jelentett az új Nyugat, új programjának kialakításával, de meghatározója volt kritikai ténykedésének is. Alábbiakban ezt a folyamatot csak a kritika szempontjából vizsgáljuk.

Babits 1925-ben A Vörösmarty Akadémiáról írt cikkében az irodalom közép-hadseregének nevezte az újjászervezett Nyugat mozgalmat. Ez a meghatározás talá-lóan s pontosan jelöli meg az új Nyugat helyét a sokrétű nemzeti irodalmon belül s egyben kiemeli irodalompolitikájának változásait s a mozgalom módosult céljainak lényegét is. Részben feladása ez a korábbi egyértelműbb balra nyitott ellenzéki magatartásnak és kétfrontos küzdelmet hirdet. Az új Nyugat Babits szavaival: „egyaránt szembeáll a minden újat elgáncsoló maradisággal épp úgy, mint a szükség nélküli vagy ki nem érett forradalmakkal” és egyaránt elhatárolja magát: „a konzervatív körök hivatalos társaságaitól, melyek a költészetet is politikai béklyókba akarják szorítani, egész a törtétesekre szövetkezett, vagy programokat tukmáló fiatal hadak-ig.”⁽¹¹⁾

Az újjászervezett Nyugat kritikai ténykedését igazán ez a koncepció határozza meg. Látszólag higgadt, józan középutat jelentő, politikailag el nem kötelezett objektív, minden szélsőségtől mentes, csak értékre figyelő kritika alapvetése volt ez. Valóban, ezekben az években, amikor az igazi kritika teljes hiányáról beszéltek, a Nyugat kritikusi figyelemreméltó hangot tudtak megütni. Biztos szemmel kísérték az irodalom életét s figyelemüket egyetlen jelentős mű sem kerülte el. Azonban ennek ellenére sem sikerült a babitsi értelemben vett objektív, csak az irodalom önértékeire figyelő, minden irányban zárt, középhelyzetet biztosítani. Sőt ezekben az években a Nyugat kritikája sem tudott túllendülni a kritika általános válságán. Magán viselte a kor jellegzetes stigmáját és noha a lap a legjelentősebb alkotni s ítélni tudó kritikussait vallhatta magáénak, még sem volt képes egyre szűkülő korlátjain áttörni, mégkevésbé az irodalom sokrétű ellentmondásos folyamatát felmérni, s fő sodrának célt és távlatokat mutatni. Mi volt ennek az oka?

Magyarázatul számos tényező is kínálkozik. Ezek közül első helyen a Nyugat munkáját is befolyásoló történelmi okokról, a magyar kritika — fentebb említett — általános elmaradottságáról s gyengeségéről kell szólni. Néhány kivételes helyzettől eltekintve az utolsó évszázadban kritikánk nem tudott felnőni az irodalomhoz. De az is igaz, hogy az irodalom sem emelte önmagához a kritikát: nem állította halaszthatatlan nagy feladatok elé, melyek megoldása közben felnőhetett volna. Kivételt talán Gyulai Pál képez. Ő valóban ideológiailag megalapozott, esztétikáját tekintve is következetes és önálló kritikai rendszert épített ki, de elvei az idő sodrában egyre anakronisztikusabbá váltak, a gyakorlatban megmerevedtek és a századforduló táján már csak türelmetlen politikai küzdelmek eszközei lettek s inkább gátolták, mint segítették az irodalmat. Így a népnemzeti iskola tekintélye s rangja fokról fokra csökkent, s nem tudott komoly elvi ellenfele lenni az új irodalmi irányzatoknak s velük jelentkező új kritikai törekvéseknek, ezért ezeket nem is készítette nagyobb erő kifejtésére, esztétikai és irodalmi elveik hatékonyabb kiművelésére.

Ebből az általános képből nem lehet kiemelni a Nyugat kritikáját sem. Bár kétségtelen, hogy új igényt, pezsgést s színvonalat hozott az irodalmi életünkbe, különösen Ignóty, Schöpflin, Hatvany kritikai ténykedése, de gyakran szubjektív és

¹¹ Nyugat, 1925. máj. 16. 433. l.

impresszionista kritikáik csak megsejtések, zseniális ötletek, ráérzések maradtak s nem tudtak leátni az irodalmat mozgató objektív törvényszerűségek mélységéig. Némi- leg ugyan kivételt képez Schöpflin, aki túljutott az impresszionista szemléleten s a jelenségek mögött levő összefüggésekre is felfigyelt, de ő sem tudott azzá lenni a kriti- kában, ami Ady volt az irodalomban. Így a Nyugat határozott kontúrú irodalmi mozgalmán belül nem fejlődött ki azonos esztétika s irodalomelméletre épülő, rend- szerré fejlődő elviségében azonos alapállású kritika. Igaz ennek lehetősége létrejött, de csak tendenciája, körvonala és elemei bontakoztak ki.

Kritikának ez a gyengesége, az irodalom felfelé ívelő szakaszában, a történelem kedvező sodrában nem érezte katasztrófális hatását. Azonban ez már nem mond- ható el a huszas évek elejéről: ekkor az irodalom válságát még növelte és teljesebbé tette a kritika válsága. Hiszen útmutatásra, biztos ítéletre, jelenségek elemzésére, a veszélyek jelzésére, az elbizonytalanodás, általános megtorpanások és eszmei zúr- zavar idején, nagyobb szüksége van az irodalomnak, mint egyébként. A kritika feladatai együtt nőnek a vele szemben támasztott igényekkel. Így sokasodtak meg a huszas évek elején is de ezekhez ekkor nem tudott felemelkedni a kritika s ennek következtében még inkább mélyült a szakadék a követelmény és a mindennapi gya- korlata között.

Azonban a Nyugat kritikájának elbizonytalanodását, főleg hatásának csökke- nését, nem lehet csak a kritikánk hagyományos gyengeségére visszavezetni. Hiszen a kritika még annyira sem függetlenedhet korától, mint az irodalom és ha a Nyugat- mozgalom egésze magán viselte a kor válságának jegyeit, eszmei zúr-zavarát, úgy kritikája méginkább hatása alá került, s mégkevésbé tudott kiutat, távlatot lel- ni, mint az irodalom. Melyek voltak azok a jelenségek, amelyek a huszas évek elején különösen gátolták a Nyugat kritikájának kibontakozását?

Értékelési sorrend és rangsorolás nélkül első helyen az ellenforradalom terem- tette mostoha viszonyokat említtem. A fehérterror dezorganizálta és brutálisan lefolytatta a szellemi életet. A hivatalos szervek szigorú normákat szabtak s a hata- lom és ideológiai céljait könyörtelenül érvényesítették. Nem hagyták megtorlatlanul még a legenyhébb ellenzékiséget sem. Állandósultak az üldöztetések: eszmei és iro- dalmi kérdésekben is döntő szava a rendőrségnek s az ügyészségnek lett. Emellett szűklátókörű cenzorok piros ceruzáikkal az értékektől függetlenül kíméletlenül irtot- ták a nekik nem tetsző gondolatokat. Kiherélt, megcsonkított, lényegüktől meg- fosztott írások tömegei árulkodnak a barbarizmusról. Ezekről tudunk: a Nyugat hasábjain is ott rikítanak vádlón a cenzúra szégyenfoltjai. De felmérhetjük-e, hogy ezekben az években hány és hány írás vetéldődött el, került íróasztalfiókba, szemét- kosárba, vagy el sem jutott a megformálódásig és mennyi gondolat hullt hamvába s velük mennyi szándék ernyedt el?

Ez a levegőtlen, fojtó s feszültségekkel telített légkör enyhén szólva nem kedve- zett a kritikának. Ilyen viszonyok között igazán irodalmi kérdésekkel, halaszthatat- lan elméleti s esztétikai problémák megoldásával zavartalanul, s higgadtan nem fog- lalkozhatott. Még a kérdések felvetéséig sem juthatott el, mert minden lépésével a politikai vádaskodások láncolatát zúdította magára. Különösen a Nyugat kriti- kájának kellett kínosan óvatos tojánhéj táncot járnia: sem hallgatnia, sem igazán megnyilvánulnia nem lehetett. Minden lépését a veszélyek sokasága kísérte. Ha nem írt a kurzus pártfogoltjainak egymást licitáló irredenta termékeiről, kész volt a vád: „a Nyugat még mindig közömbös a hazafias irodalommal szemben” ha viszont írt s ha óvatosan is, de szóvá tette azok sivárságát, akkor a hivatalos berkekben szinte vezényszóra hangzott fel a fenyegető kiáltás: destrukció. De nem járt jobban akkor

sem, ha a mozgalom íróit méltatta. Egy-egy Babitsot, Móriczot, méginkább Adyt értékelő kritika után, szintén felzsongott a hivatalos tábor s a kurzust szolgáló sajtóból záporoztak a vádak: „a destruktívok összefogtak a konstruktívok ellen.” Paródiába illő helyzet ez: de akkor komoly valóság volt; s bizony csaknem megbénította a Nyugat kritikáját.

Mindez önmagában is elég ok ahhoz, hogy a kritika elbizonytalanodjon. Azonban ennél még számottevőbb tényezők is rontották a helyzetet: eszmei zűrzavar, csalódottság, perspektíva vesztesek talán még jobban szárnyát szegték a kritikának, mint a politikai parancsok, s velük sorzójó tilalomfák. Mindezek következtében átmenetileg a Nyugat kritikája is talajtvesztett lett. Ilyen viszonyok között a mozgalom forradalmak előtti hagyományos útját nem tudta teljes egészében vállalni s továbbfolytatni: a jövő pedig még ködös elképzelésekben sem rajzolt fel előtte. Erre az álláspontra is jellemző Kosztolányi: A magyar romokon című versében, úttalansága miatt felszakadó zokogása: „Jaj, merre néztek? (Jaj, mit rebegjek?) — Jaj, miért akarjak? Jaj, miért pihenjek?” Ez az életérzés a költőnél lírává érhet, de mit kezdjen vele a kritikus? Talajtvesztve, távlatok s rendező elv nélkül vállalkozhat-e az irodalmi jelenségek elemzésére s megítélésére?

A Nyugat kritikájának elbizonytalanodását is leginkább az eszmei zűrzavar okozta. Ezekben az években annyira összekúszálódtak, s elmosódtak az ideológiai frontok, hogy a szellem emberei csak vakokként támolyoghattak. Ez alól a Nyugat sem tudta magát kivonni: képtelen volt régi egységét visszaállítani, s tagjait szilárdan tömöríteni, és új, iránytadó programot felmutatni. Igaz, az ellenforradalom elutasítása s a mozgalom tradíciója összetartotta őket, de ez csak laza keretet biztosíthatott, melyen belül viszont már az egyéni elképzelések, a külön utak sokfélesége tarkállott. Hogyan tovább? Vagy egyáltalán lehet-e továbbjutni? Melyik út lesz a járható? Mind-mind megoldatlan kérdés volt. És mindegyik mélyén iszonyú kiábrándultság munkált; mely nemcsak politikai csalódottság volt, hanem mélyebb ennél. Babits szavaival ez: „a szellemi kultúra értékébe vetett hit megingása volt: mert csakugyan mit ért egész szellemi kultúránk a véres esztelenségek előtt? Az író gyöngé embernek bizonyult, akinek minden kultúrája csak arra volt jó, hogy a legellentétebb esztelenségeket igazolni tudja.”(12) Megrendítő kiábrándultság ez: mégis Babits előre néz, de hogyan? Kiszabadulást — vallja — csak a programok és politika teljes elvetése hozhat, az író büszke daccal fordítson hátat a Kornak s a tekintetét az örök Művészetre vesse s meneküljön az alkotásokba.(13) Útmutatás s program ez is, de maga Babits sem tudja megtartani: a gazda hiába keríti be házát, vagy fut a harmadik emeletre: az élet utána oszon; s a szigeten átcsap a tenger. Móricz Zsigmondot is Babitséhoz hasonló kiábrándultság rendíti meg: de ő másfelé keresi a szabadulást. Átmeneti tétovázás után reményeinek horgonyát a parasztságba akasztja meg. Társadalmi, kulturális újjászületést a falutól várja. De lehet-e a teljesség igényével, újabb csalódások veszélye nélkül nemzetmegváltást várni, s munkálni, erre elsősorban hivatottak kirekesztésével?

Az eszmei zűrzavart igazán nem is az utak sokfélesége jelzi, hanem a mögöttük munkáló ellentétes nézetek tarkasága. Ezek között: a marxizmustól, a polgári radikalizmuson, a liberalizmuson keresztül a fajelméletig, a nacionalizmusig mindent megglehetünk, de uralkodóvá, célokat és törekvéseket döntően meghatározóvá egyik sem vált. Nem lehetett ilyen különösen a marxizmus, mert a fehérterror, áttörhe-

¹² Nyugat, 1925. okt. 1. 171. l.

¹³ Uo.

tetlen korlátok közé lokalizálta és emellett, főleg az értelmiség soraiban, a csalódottságok és kiábrándulások miatt, hatása nagyon lecsökkent és ugyanakkor, elsősorban a szociáldemokraták közvetítésével, megerősödött a revizionizmus, mindezért képtelen volt polarizálni, a baloldalon pedig amalgamozni s az ellenzéknek, a társadalom főbb rétegébe kisugárzó szilárd ideológiai bázist teremteni.

Azonban a marxizmusnak korábban sem volt számottevő szerepe a Nyugat-mozgalomban. De az volt a polgári radikalizmusnak és a liberalizmusnak. Ám ezek a törekvések is lényegében a marxizmushoz hasonló helyzetbe kerültek és ezért az ellenforradalom után hatásuk, irányító szerepük a Nyugat-mozgalomban, de az egész baloldalon is szükségszerűen megcsappant, jelentőségük csaknem teljesen elenyészett. Mindezzel párhuzamosan viszont a kurzus-eszmék részéről, csaknem zavartalanul állandósulhatott megtévesztő, torzító ideológiai hatás. Ez alól a Nyugat-mozgalom sem szabadulhatott, noha mind jobbra, mind balra világnézetileg is igyekezett elhatárolódni, de míg ez balra tökéletesen sikerült, addig az ellenforradalom eszmei hatásától nem tudott teljesen szabadulni. A kurzus vezető ideológiái, ha nem is olyan brutálisan s következetesen mint a jobboldalon, hanem oldottabban s főleg áttéteken s közvetítő közegeken keresztül és lényegesen módosultan, de mégis hatottak soraikban. A mozgalom jelentős képviselői között nem is találunk senkit, aki mentes lett volna ettől a hatástól. Arról nem is szólunk, hogy a forradalomból való kiábrándulásuk, ha nem is azonosult, de találkozott a kurzus forradalom-ellenességével. Jelentősebb volt ennél az a készség és fogékonyság, amellyel a hivatalos eszmék egyikét, másikat fogadták. Lehet-e például Babits éppen ez időben felerősödő neokatolicizmusát ezzel is, s igaz a kurzus vad irredentizmusával is, konfliktusba kerülő nacionalizmusát, vagy Móricz Zsigmond parasztromantikáját a kurzus-eszméktől teljesen elválasztani. Korántsem arról van szó, hogy nézeteiket azonosítanánk az ellenforradalom eszméivel; de lehetetlen nem látnunk az érintkezéskor pontokat s az összefutó szálakat, melyek ha nagyon lazán is, de gondolatrendszerük némely elemét mégis a kurzushoz kapcsolják. Más tényezők mellett ez is közrejátszott abban, hogy átmenetileg Kosztolányi az Új Nemzedék, Schöpflin a Szózat vezető munkatársa lehetett.

A Nyugat-mozgalom ideológiája tehát ezekben az években sem egységesnek, sem körülhatárolhatóan zártnak, kikristályosodottnak nem volt mondható, ezért nem biztosíthatott szilárd eszmei talapzatot, kellő céltudatosságot a lap kritikájának sem. Volt ugyan tendenciája a kritikának, de ez a mozgalomhoz hasonlóan; önmagát jobbról is, balról is elhatárolni igyekvő, kontúrjaiban elmosódó, középhelyzetet alakító s politikai állásfoglalásoktól óvakodó törekvésekben oldódott fel és tartalma, eltérő indítékok és egyénenként változó értelmezése miatt, szüntelen motíválódott, s nem tudott szabadulni amorf jellegétől, ezért a laza összetartozáson túl, állásfoglalásaiból is hiányzott a céltudatos egybehangoltság: egységet, nézetek azonososságát sugárzó irányzatosság. E konglomerátum-szerűségből mégis határozott törekvések is kirajzolódtak. Ilyenek a lap kritikájának kiegyenlítést kereső, egyensúlyteremtő szándéka s az úgynevezett politikamentes irodalom kultusza. Ezek a célok, a Nyugat-mozgalom új helyzetéből és tradícióinak egy részéből egyaránt következnek: és egyszerre fejezik ki a hagyományokhoz való hűséget s azok kritikáját, a fennálló viszonyok elutasítását s vállalását. Bonyolult s ellentmondásos magatartás ez, de az akkori politikai, történelmi s irodalmi viszonyok között, a középhelyzet alakítása nem is eredményezhetett mást. Hiszen a szellemi egyensúly az erők kiegyenlítése; mind jobbra, mind balra bizonyos elhatárolódást követelt, ugyanakkor kompromiszumot is, s nem kétséges, hogy ebben a polgári értelmiség labilis társadalmi helyzete,

ideológiai elbizonytalanodása, másrészt eszeileg megmerevedő történelmi szemlélete: az ellenforradalom és a proletár tömegmozgalmak elutasítása és a külön út szenvedélyes keresése egyszerre jut kifejezésre. Volt ezeknek a törekvéseknek objektivitása: a pillanatnyi történelmi helyzetben létjogosultsága, azonban mégis a korábbi egyértelműbb ellenzéki feladását, s ezzel önmagában is a mozgalom jelentőségének csökkenését, s méginkább a perspektívájának beszűkítését jelentette. Mindamellet ez a magatartás menekülés is volt; a napi politikai viharoktól szándékolt előforduláson túl, távlatokban is bezárkózás, melyet leginkább politikamentességgel fémjeleztek. Az újjászervezett Nyugat mind irodalmi, mind kritikai ténykedésének ez lett a vezérmotívuma. Azonban meg kell jegyeznünk: noha állandóan visszatérő, szüntelenül hangoztatott gondolatá vált, „el a politikától” s a „tisza irodalom” jel-szava; ennek ellenére se irodalmuk, se kritikájuk nem volt teljesen politikamentes, s nemcsak abban az értelemben, hogy az állás-nem-foglalás is; állásfoglalás, hanem középhelyzetük kialakítása: egyrészt gondolatrendszerük és ennek eszméi, irodalom-politikai vonatkozásának kimunkálására, másrészt pedig a mozgalom jellege szüntelen önvédő s támadó harcra készítette őket. Elv és gyakorlat tehát nem esett egybe: l'art pour l'art lobogójával jelentkező „tisza irodalmat” is, óhatatlanul átitatta a politika: a függetlenség csak szándék maradt. Ez a kettősség különösen a kritikát állította feloldhatatlan ellentmondás elé. Neki kellett volna a tiszta irodalom esztétikai s társadalmi létjogosultságát bizonyítani, mindenirányú harcot megvívni, ugyanakkor erre csak irodalmi eszközökkel képtelen volt, annál is inkább, mert ő is, nap mint nap a politika mezejére kényszerült. Történelmileg érthető a Nyugat irodalmi törekvésének és a politika szembekerülése, de ez nem jogosíthatta fel a kritikát arra, hogy a politika teljes elutasítására vállalkozzon s az irodalom és politika lehetséges viszonyát fel se vesse. Ez az álláspont a kritika gyakorlatában több szempontból káros volt és bénítóan hatott az irodalomra is. A kritika természetesen nem politikai tudomány, sőt tudomány sem elsősorban, hanem művészet, de mégsem lehet közömbös az irodalom politikuma iránt; különösen nem, ha ezt a fogalmat nem a napi értelmezésben használjuk, hanem szélesebb értelemben és tartalomköréhez vonjuk; eszmei, ideológiai, világnézeti, osztályok helyzetét, céljait megítélő és felmérő társadalom s nemzet jelenét, jövőjét érintő problémákat. Az így értelmezett politika még a napi eseményekkel közömbös embernek is sajátja és legalább annyira szükségyszerűen anyaga és tárgya az irodalomnak, mint maga az ember, ezért az a felfogás, miszerint az irodalomban a politikai állásfoglalás nem számít, teljesen elhanyagolható szempont, amellet, hogy képtelenség, hamis illúzió is. Különösen az volt a huszas évek elején, amikor a napi politika jármába törte az irodalmat és szemmel láthatóan rossz volt a viszony az irodalom és a politika között, de elsősorban azért, mert rossz volt a politika, s ennek elszabadult tobzódása elé valóban gátakat kellett volna emelni, főleg azért, hogy az igazán embert szolgáló politika levegőhöz jusson. A Nyugat kritikája ezt következetesen nem tehette, mert egyformán fordult el mindkettőtől, s lábhoz tette azokat a fegyvereket, amelyekkel küzdhetett volna s ezzel akaratlanul is, a kurzust erősítette, s önmagát gyengítette. Nyilvánvaló ez az álláspont nem vezethetett a kérdések tisztázásához, csak a megkerülésükhöz és elodázásukhoz: menekülés volt ez, vagy a szem bekötése, de megoldást semmiféleképpen nem adott, viszont növelte a Nyugat kritikájának elbizonytalanodását.

A l'art pour l'art elvének felerősödése a Nyugat-mozgalom beszűkülése, eszmei zűrzavar, feszült viszonyok együttesen csökkentették a Nyugat kritikájának hatókörét. Mindehhez azonban hozzájárult még, természetesen ezektől nem függetlenül alakult módszere is, melyet talán legtalálóbban reflexkritikának lehetne nevezni.

Kétségtelen elméleti alapvetését az impresszionista kritikából meríti s módszerét tekintve is ehhez áll legközelebb. Szuggesztív hatású, finomságok iránt feltűnően érzékeny, részletekben mély, s gazdag lehet ez a kritika, és sok-sok zseniális meglátással gyarapíthatja, egy-egy műről, vagy általában a szépről, a művészetről az ismereteinket, de képtelen összefoglalni, intenzív szubjektivitása, módszere és valóságlátása, elmosza a jelenségek mögött levő objektív összefüggéseket, ezekből csak a részletekben jelenlevő igazságokat tudja felfogni. Gyakran a mű, vagy az irodalmi jelenség másodrangú lesz; az én, a befogadó kerül előtérbe s a kritika, egy-egy műalkotás énre gyakorolt hatásának; a műélvező élményének leírására korlátozódik. Ez a kritika sem igazán elvi, sem következetes nem tudott lenni: lemondott a műalkotásokban s az egész irodalmi életben jelenlevő objektív törvényszerűségek feltárásáról, széspelyesen váltakozó hangulatokat, megsejtéseket állította előtérbe, ezért képtelen volt megszerezni s biztosan ítélni. Mégsem állítjuk, hogy nem volt hatása az irodalom s a közízlés fejlődésére, de a huszas évek elején az eszmei zűrzavar, az általános perspektívavesztés, s a jövő útjainak lázas s bizonytalan keresése közepette, képtelen volt az irodalomnak biztos tájékozódást, hatékony segítséget adni.

A Nyugat kritikájáról, különösen Schöpflinre, Király Györgyre gondolva nem mondhatjuk, hogy egyértelműen impresszionista kritika volt, de ezidőben az ő kritikájuk sem volt mentes a spontaneitástól, reflexszerűségtől. Legalább abban az értelemben nem, hogy írásaik többnyire alkalmoszerűek voltak, s ezekből csak lassan, s határozatlanul bontakozott ki a sokrétű jelent elemző elviség, s irányt mutató koncepció képe. A többi kritikában ezt a törekvést még kevésbé leljük meg. Erre a helyzetre utal az a tény is, hogy ezekben az években Nyugaton belül is a kritika uralkodó műfaja a recenzió volt. Ez önmagában még természetes, hiszen ez a műfaj a kritikának bevált formája és ha a recenziók egymáshoz kapcsolódó láncolatot alkotnak, ha ugyanaz az elviség, egységet s tendenciát ad nekik; akkor ez a műfaj kifejezheti a kritika tudatosságát, s irányt mutathat az irodalomnak. Azonban még ez esetben sem nélkülözhető, akár egy jelenség, vagy egy adott mű kapcsán, akár egy-egy tendencia ábrázolásával az irodalom folyamatainak mélyreható elemzése. A Nyugat Schöpflin két tanulmányát leszámítva ekkor ezzel is, de az összehangolt, egységes koncepciót sugárzó recenziókkal is adatai maradt. Ezért leginkább csak sejtetni, esetleg jelezni tudta a problémákat, de megoldani nem. Ebben viszont színes, ötletes, s gazdag volt. Utólag is alig lelhetünk olyan irodalmi jelenségeket, amelyek kívül estek volna látószögén. A szellemi nyugtalanságnak, a hivatástudatnak s felelősségérzésnek sajátos megnyilvánulása volt ez, mely egyben a kialakulatlanságot, feszültséget, ideges kapkodást, elbizonytalanodást és mohó útkeresést is kifejezte.

Sok mindennel adós maradt ez időben a Nyugat kritikája. Azonban még sem jellemezhetjük a negatívumok felől. Igaz, pozitív hagyományait nem tudta maradéktalanul tovább folytatni, elbizonytalanodott, hangja halkabb s tévőbb lett s nem tudott hatékony segítséget adni a válságban vergődő irodalomnak, de mégis a lehetőségekhez mérten híu maradt az irodalomhoz, az értékhez, a széphez és ha hajlott is de nem hódolt s ha nem is azzal a tudatossággal, amelyet később a Jónás könyvben fogalmazott meg Babits: „vétkesek közt cinkos aki néma” ha bizonytalanabban is, de nem tudott néma lenni, szótlansággal cinkosságot vállalni; még a legkomorabb napokban is volt elítélő, óvó s védő szava. Igyekezett éles határt vonni közte és a kurzusirodalom között s nem fogadta el a politikai szövegeket rigmusba szedő szolgairodalmat. Egyszerre támatta a kurzust irodalmiatlan eszközökkel szolgáló írókat, s a szellemi életet, az irodalmat a maga propaganda jármába kényszerítő ellenforradalmat. Egyébként többnyire ösztönös, ötletszerű reflexkritikája ebben a vonatko-

zásban vált egységessé s határozottá és csaknem teljes képet tudott adni. Tanulmányok és recenziók láncolatában élesen rajzolta meg a kurzust szolgáló ártó álirodalom fiziológiáját, morálisan is ingatag lélektanát és az esztétikai értékek negligálódását. Az ellenforradalom viszonyai között ez a hatalom akaratával dacoló, irodalmi értékeket megbecsülő és óvó magatartás nemcsak irodalmi ügy, hanem szélesebb értelemben vett politikai tett, kiállítás, szép, emberi tartás és morális bátorság is volt, mert noha kifejezetten került a politikai állásfoglalást s csak a „tisza irodalmat” vélté szolgálni, de éppen ezzel elkerülhetetlenül szembekerült a kurzussal és eleve tiltakozást jelentett.

András Krajkó

LES CHANGEMENTS DE L'ORIENTATION CRITIQUE DE *NYUGAT* APRÈS 1919.

Le courant littéraire du *Nyugat* («Occident») est né au centre de l'effervescence et de l'agitation de notre littérature nationale, dans la lutte pour la modernisation de la littérature. Le développement de ce courant littéraire a été provisoirement interrompu, ou plutôt a été forcé de chercher de nouvelles voies. Le présent article s'efforce d'examiner comment la critique rattachée à ce mouvement cherche et trouve sa place dans la situation nouvelle. Mais il s'agit forcément d'une place de transition dans cet état transitoire des circonstances. Cependant les contours les plus marqués de la prise de position fondamentale de la critique se détachent sur l'arrière-plan. Cette prise de position peut être caractérisée — comme d'ailleurs le mouvement entier lui-même par une orientation centriste qui veut se désolidariser et de la gauche et de la droite en se gardant de professer une foi politique. Et à cause des interprétations et des motivations individuelles et changeantes l'orientation critique de ce courant littéraire reste toujours informe et ses prises de position manquent d'une réelle coordination d'idées: ce qui revient à dire qu'il ne s'agit pas d'une identité de vues que puisse témoigner d'une tendance unificatrice.

Des aspirations, des tendances déterminées se dégagent tout de même de cette diversité d'opinions. Ces tendances se manifestent dans l'activité critique de la revue cherchant un équilibre et un syncrétisme d'idées et aussi dans son culte soi-disant apolitique de la littérature. Elles sont les conséquences de la nouvelle situation du mouvement *Nyugat*, et en même temps elles résultant d'une partie des traditions du mouvement même: c'est-à-dire elles expriment à la fois l'attachement aux traditions et leur critique, l'acceptation et le refus de l'ordre établi. On ne peut pas nier que ces aspirations aient eu une certaine objectivité, une certaine raison d'être dans le climat politique de l'époque; mais cette prise de position équivalait tout de même à l'abandon de la politique d'opposition précédente sans équivoque. Et cet abandon seul pris en lui-même diminuait l'importance du mouvement, et encore plus il équivalait à un rétrécissement de ses perspectives.